

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 49, Yıl/Year: 2024 (Haziran/June)

**Hicri II-IV. Asır Kıraat İhticâcı Uygulamalarının Sonraki
Dönem Kıraat İhticâcı Uygulamalarına Etkileri:
Neşru'l-Kırââti'l-'Aşr Özelinde Bir İnceleme**

*The Effects of the Qirā`āt İhtijāj Practices of the II-IVth
Century of Hijra on the Qirā`āt İhtijāj Practices of the Later
Period: A Study on Nashr Al-Qirā`āt al-'Ashr*

Mehmet Kılıç

Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Kur'an-ı
Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı – Lecturer Dr., İstanbul Medeniyet
University, Faculty of Islamic Sciences Department of Qirā`āt Science

mehmet.kilic@medeniyet.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0005-4909-0662>

Muhammed Pilgir

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Medine/Suudi Arabistan– Dr., Independent
Researcher, Madinah/Saudi Arabia

muhammedpilgir@istanbul.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0644-1942>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 09/02/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 03/06/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2024

Atıf/Citation: Kılıç, Mehmet – Pilgir, Muhammed. "Hicri II-IV. Asır Kıraat İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraat İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: *Neşru'l-Kırââti'l-'Aşr* Özelinde Bir İnceleme". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/49 (2024), 327-352. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1434229>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Kurrâ'ya nispet edilen aynı kelimelerdeki edâ farklılıklarının tartışmalara sebep olmasından ötürü kıraat ihtilafı olan kelimelerde ihticâc yapılmasına gereksinim duyulmuştur. Delil getirmek manasında kullanılan ihticâc kavramı, kıraat ihtilafı için söz konusu olduğunda ise kıraat ihtilafının sıhhat zemininin ortaya konması kastedilmektedir. Ayrıca 2. asrın sonlarında kıraat tevcihlerinin yapıldığı müstakil eserler ortaya çıkmakla birlikte kıraat alan yazınına ait genel telifatlarda da kıraat ihticâclarının yapıldığı görülmektedir. Kıraat müelliflerinden biri olan İbnu'l-Cezerî de *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr* adlı eserinde zaman zaman kıraat ihticâcına yer vermektedir. Mezkûr eserdeki kıraat ihticâcları hakkında tespit edilebildiği kadarıyla yapılmış tek bir çalışma bulunmaktadır. Fakat bu çalışmada, kıraatten ve bunun dışındaki disiplinlerden yeterince istifade edilmediği belirlenmiştir. Ayrıca selef ulemasının *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr* adlı esere ihticâc konusunda etkisi özelinde bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Buradan hareketle elinizdeki bu çalışmada, İbnu'l-Cezerî'nin kıraat ihticâcına dair uygulamaları *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr* adlı eser özelinde incelenmiş, me'âni'l-kur'ân ve me'âni'l-kıraat literatürlerinin ortaya çıktıkları dönem dikkate alınarak h. 2.-4. asırlarda kaleme alınan bu literatürlere ait eserlerin İbnu'l-Cezerî'ye ait kıraat tevcihlerine etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışmanın neticesinde İbnu'l-Cezerî'nin yaptığı kıraat tevcihlerinden ele alınanların bir kısmına, söz konusu üç asırda kaleme alınan me'âni'l-kur'ân ve me'âni'l-kıraat telifatında ekseriyetle yer verilmediği saptanmıştır. İbnu'l-Cezerî'nin ise kıraat ihtilafının olmadığı yerlerde dahi ilgili edâ için ihticâc yaptığı müşahede edilmiştir. Buna ilaveten İbnu'l-Cezerî'nin *Neşr*'de yaptığı ihticâc uygulamalarının me'âni'l-kur'ân ve me'âni'l-kıraat telifatında yapılan ihticâc işlemleriyle benzeştiği görülmüştür. Yine *Neşr*'in tevcih eseri olmaması hasebiyle de İbnu'l-Cezerî tarafından yapılan ihticâcların ihtiyaç merkezli olarak kendini gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, İbnu'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr*, Kıraat İhticâcı, Me'âni'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kırâât.

Abstract

The concept of ihtijāj, which means to justify anything, has emerged along with the debates caused by the differences in adā'. The concept of ihtijāj refers to the presentation of the scientific basis for the varieties that arise in the science of qirā'āt with respect to the qurrā' with various arguments. The literature in which ihtijāj of qirā'āt were included appeared at the end of the 2nd century of hijra, and in addition ihtijāj enforcements were also included in the general literature of qirā'āt. As a matter of fact, the possible delusions that may arise in the minds of the interlocutors due to variant readings of the Qur'ān are intended to be dispelled by the practices ihtijāj of qirā'āt, with the aim of clarifying the scientific basis of the relevant of the qirā'āt variants. In this context, one of the practices in the traditions of ma'ānī al-Qur'ān that emerged in the 2nd century of hijra and ma'ānī al-qirā'āt that emerged in the 4th century of hijra is the ihtijāj of qirā'āt. Thus, Ibn al-Jazarī, likewise, in his work *Nashr al-qirā'āt al-'ashr*, in which the variants of qirā'āt are presented, occasionally makes applications of ihtijāj by justifying the variant readings of the Qur'ān. Although there are studies on ihtijāj of qirā'āt among the modern period studies, there are not quite studies on the ihtijāj practices in Ibn al-Jazarī's *Nashr*. As a matter of fact, as far as can be ascertained, there is a study titled "en-Neşr Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu" conducted by Mehdī Dahīm on the ihtijāj practices in Ibn al-Jazarī's *Nashr*. However, in this study, it was observed that let alone the qirā'āt literature, regarding the ihtijāj of qirā'āt, the literature of ma'ānī al-Qur'ān and ma'ānī al-qirā'āt were not used, and it was determined that other Islamic disciplines such as tafsīr and Arabic language were not utilized sufficiently. For this reason, we believe that the aforementioned work of Dahīm is insufficient. In this study, the comparison of the qirā'āt ihtijāj, which emerged in the context of Ibn al-Jazarī's *Nashr*, with the ma'ānī al-Qur'ān and ma'ānī al-qirā'āt literature has been revealed. From this point of view, this study aims to examine Ibn al-Jazarī's ihtijāj practices in the context of *Nashr al-qirā'āt al-'ashr* and to investigate the influence of the works belonging to the traditions of ma'ānī al-Qur'ān and ma'ānī al-qirā'āt written between the second and fourth centuries of the Hijra on Ibn al-Jazarī's tawjīh. This study attempts to identify the materials utilized in the ihticāj of qirā'āt in *Nashr al-qirā'āt al-'ashr*, and then compares the examples of ihtijāj in uşūl and farsh al-ḥurūf chapters of *Nashr* with the ihtijāj enforcements of the predecessor

scholars/salaf 'ulemā. Furthermore, although this study also draws while the literature of tafsīr and hujjat al-qirā'āt are also consulted, the main focus of this study is on the early examples of *Nashr al-qirā'āt al-'ashr*, ma'ānī al-Qur'ān, and ma'ānī al-qirā'āt/hujjat al-qirā'āt. In the first step of the study, the elements utilized in the justification of the variants of qirā'āt in *Nashr* are discussed. In the next stage, four samples selected from the uşūl and farsh al-hurūf chapters *Nashr* were nature in Abū Zakariyyā Yahyā b. Ziyād b. 'Abdillāh al-Farrā's *Ma'ānī al-Qur'ān*, Abū 'Ubayda Ma'mar b. al-Muşannā al-Taymī's *Majāz al-Qur'ān*, Abū al-Ḥasan Sa'īd b. Mas'ada al-Mujāshī'ī al-Balḥī Aḥfash al-Awsaṭ's *Ma'ānī al-Qur'ān*, Abū Ja'far Aḥmad b. Muḥammad b. İsmā'īl al-Murādī al-Naḥḥās' *Ma'ānī al-Qur'ān al-Karīm*, Abū İshāq İbrāhīm b. al-Sarī b. Sahl al-Zajjāj's called *Ma'ānī al-Qur'ān and i'rābuhū* early period ma'ānī al-Qur'ān works, and Abū Manşūr Muḥammad b. Aḥmad al-Azharī's *Kitāb Ma'ānī al-qirā'āt* and Abū 'Abdillāh al-Ḥusayn b. Aḥmad b. Ḥālawayh al-Hamadānī's called *al-Hujja fī al-qirā'āt al-sab'*, ma'ānī al-qirā'āt works has been compared. Thus, it was examined whether the ihtijāj practice in these works affected the ihtijāj practices in *Nashr*. As a result of the study, it is to be observed that in *Nashr al-qirā'āt al-'ashr*, the variant readings of qirā'āt are based on the Arabic language, rasm al-muşḥaf, tafsīr, etc. In addition, it has been found that some of the qirā'āt tawjīhs made in *Nashr* were mostly not mentioned in the writings of ma'ānī al-Qur'ān and ma'ānī al-qirā'āt written in these three centuries. It was found that some of the examples of ihtijāj practices in the work in question were not included in the works of ma'ānī al-Qur'ān and ma'ānī al-qirā'āt written in the 2nd–4th centuries of Hijra, and some of them were generally not mentioned by the authors in terms of ihtijāj. While in the works belonging to these literature Abū 'Ubayda al-Taymī and al-Azharī did not include the relevant examples, Neḥḥās and Aḥfash al-Awsaṭ refer to the discipline of ihtijāj in one example, and Zajjāj and al-Farrā' in two examples. As a result, it has been understood that the data obtained in the works utilized in the comparison of ihtijāj and the practices made in *Nashr* are similar. Another point is that the data related to the subject in the commentary works referenced in the research are similar to those in *Nashr*. In addition, Ibn al-Jazarī made the tawjīh of qirā'āt in the 156th verse of the Sūrat Āl 'Imrān, where there is no qirā'āt variant, and in the compared works, it has not been found a presumption that has justified the of the relevant word in the 156th verse of the Sūrat Āl 'Imrān

Keywords: Qirā'āt, Ibn al-Jazarī, Nashr al-Qirā'āt al-'Ashr, İhtijāj of Qirā'āt, Ma'ānī al-Qur'ān, Ma'ānī al-Qirā'āt.

Giriş

Kırâât ihtilaflarına ait illiyet bağının araştırılıp ortaya konduğu uygulamalar, ihticâc (إحتیاج) kavramıyla tanımlanmaktadır.¹ Bu kavramın istilahtaki karşılığı ise “Kırââtlerin tefsir ilmi ve Arap dilindeki durumunu açıklayan bir ilim” olarak görülmektedir.² Bununla birlikte İhticâc uygulamalarının yapıldığı çalışmalar “tevcihu'l-kırâât”, ve “ḥucecu'l-kırâât”³ terkipleriyle bilinmektedir.

1 Aḥmed b. Muştafâ Tâşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fī mevdu'ati'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/335. Ayrıca bk. Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Ammâr el-Mehdevî, “Medḥal”, *Şerḥu'l-Hidâye*, thk. Ḥâzım Sa'īd Ḥaydar (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1416/1995), 1/18 (medhal); Faruk Uslu, *Kıraatlerde Hucet Kavramı ve Bazı Hucet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 7-10.

2 İbrâhīm b. Sa'īd ed-Düserî, *Mu'cemu'l-muştalahât fī 'ilmeyi't-tevcid ve'l-kırâât* (Riyad: Câmî'atu'l-İmâm Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmî, 1425/2004), 46.

3 Düserî, *Mu'cemu'l-muştalahât*, 46.

Kurrâ'nın birbirlerinden farklı olarak edâ ettikleri kelimeler tartışmalara yol açmış ve bundan dolayı kıraat ihticâcına ihtiyaç duyulmuştur.⁴ Bu nedendir ki kıraat ihtilafları sebebiyle hedef kitlenin zihninde ortaya çıkması muhtemel soru işaretlerinin; kıraat ihticâcı uygulamalarına ait hüccetler vasıtasıyla giderilmesi amaçlanmaktadır. Öyle ki daha önce temas edilen ihticâca ve bunun benzeri istilahlara nispet edilen mana çerçevesinde kıraat ihticâcı olgusunun, kıraat ihtilaflarının bilimsel temelinin tazviz edilmesi amacıyla ortaya çıktığı belli olmaktadır.

Hicrî 2. asrın sonlarında me'âni'l-Kur'ân ve 3. asırda ise me'âni'l-kıraat gelenekleri ortaya çıkmıştır. Zikri geçen literatürlerde yapılan uygulamalardan biri de kıraat ihticâcıdır. Kırâât merviyâtının ele alındığı eserlerden biri olan *Neşru'l-kırââti'l-aşr* adlı eserde de zaman zaman kıraat ihtilafları temellendirilerek kıraat tevcihi yapılmaktadır. Buradan hareketle elinizdeki bu çalışmada me'âni'l-Kur'ân ve me'âni'l-kıraat literatürlerinin ortaya çıktığı hicrî 2.-4. yüzyıllarda kaleme alınan ilk teliflerin İbnu'l-Cezerî'nin *Neşr* adlı eserindeki kıraat ihticâcı pratiklerine etkilerinin olup olmadığı incelenmektedir. Bu mukayese, zikri geçen asırların kıraat ihticâcının yapıldığı ilk dönemler olması hasebiyle önem arz etmektedir.

Türkiye'de kıraat ihticâcı bağlamında yapılmış birtakım çalışmalar söz konusudur. Bunlardan Mehmet Dağ'ın Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kıraat İlminde İhticâc Olgusu⁵, Aydın Kudat'ın Kıraatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu⁶, Abdullah Sawas'ın İhticâc ve Tercihin Kıraat İlmindeki Yeri ve İslami İlimlerle İlişkisi⁷ adlı doktora çalışmaları; Cafer Yıldız'ın İbn Hâleveyh'in el-Hücce fi'l-Kırââti's-Seb'a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu⁸ ve Faruk Uslu'nun Kıraatlerde Hüccet Kavramı ve Bazı Hüccet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler⁹ adlı yüksek li-

4 Mehdi Dehîm, "en-Neşr Bağlamında İbnu'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu", *Uluslararası İbnu'l-Cezerî Sempozyumu*, genel koordinatör: Huriye Martı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 487.

5 Mehmet Dağ'a ait bu doktora tezi, ilk olarak 2011 yılında *-İhticâc Bağlamında- Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* adıyla İsam yayınları tarafından yayımlanmıştır. İhticâc hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Dağ, *-İhticâc Bağlamında- Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi [İSAM], 2011), 145-303.

6 Aydın Kudat, *Kıraatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 185-368.

7 Abdullah Sawas, *İhticâc ve Tercihin Kıraat İlmindeki Yeri ve İslami İlimlerle İlişkisi* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 99-184.

8 Cafer Yıldız, *İbn Hâleveyh'in el-Hücce fi'l-Kırââti's-Seb'a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu* (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2016), 54-114.

9 Uslu, *Kıraatlerde Hüccet Kavramı*, 74-93

sans çalışmaları; Nesrişah Saylan'ın "Tabersî'nin Kıraatlerin Hücetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi"¹⁰ ve Recep Koyuncu'nun "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil"¹¹ adlı makale çalışmaları öne çıkan araştırmalardır. Bedruddîn 'Abdulkerîm Aḥmed'in "'İlmu'l-ihticâc li'l-kırâât min 'aşri't-tenzîl ilâ 'aşri't-tedvîn"¹² ve 'Abdurrahîm b. 'Abdillâh b. 'Umer eş-Şinkîfî'nin "Mevâridü tevcihi'l-kırââti'l-Ḳur'âniyye"¹³ adlı makale çalışmaları ise Türkiye dışında kıraat ihticâcı hakkında son dönemlerde yapılan araştırmalardan bazılarıdır. Ayrıca Türkiye'de İbnü'l-Cezerî'nin *Neşru'l-kırââti'l-'aşr* adlı eserindeki kıraat ihticâcı uygulamalarına dair kaleme alınan bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Buna ilaveten Cezayir'den Mehdî Dehîm adlı araştırmacının konu hakkında, 2018 yılında Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumunda sunmuş olduğu bildirisinin yayımlanmış hâli olan "en-Neşr Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu"¹⁴ adlı bir çalışma mevcuttur. Zikredilen çalışmalar her ne kadar kıraat ihticâc alanıyla ilgili olsa da araştırmancının konusu olan İbnü'l-Cezerî'nin Neşr'i özelinde kıraat ihticâcına dair tek çalışma Mehdî Dehîm'e aittir. Tespit edilebildiği kadarıyla onun bu çalışmasında kıraat edebiyatı bir yana, kıraat ihticâcıyla alakalı olarak ilk dönem me'âni'l-Kur'ân ve me'âni'l-kıraat literatürlerinden istifade edilmediği müşahede edilmekte, diğer disiplinlerden yeterince faydalanılmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵ İhtiyaca binaen ortaya çıktığı söylenebilecek bu çalışmada ise İbnü'l-Cezerî'nin Neşr'i bağlamında tezahür eden kıraat ihticâcı yukarıda zikredilen hususlar da gözetilerek ortaya konmaktadır.

Araştırmada, İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'inde yapılan ihticâc pratiklerinin Arap dili, rasmu'l-muşhaf, tefsir vb. materyalleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Akabinde ise *Neşr*'in uşûl ve ferşu'l-hurûf bölümlerindeki ihticâc örneklerinden belirlenenler, ilk dönem ihticâc icralarıyla mukayese edilmektedir. Ayrıca tefsir ve hucetu'l-kıraat literatürlerinden de istifade edilmekle beraber çalışmanın merkezinde *Neşru'l-kırââti'l-'aşr* ile me'âni'l-Ḳur'an ve

10 Nesrişah Saylan, "Tabersî'nin Kıraatlerin Hücetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 981-990.

11 Recep Koyuncu, "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (Aralık 2019), 332-354.

12 Bedruddîn 'Abdulkerîm Aḥmed, "'İlmu'l-ihticâc li'l-kırâât min 'aşri't-tenzîl ilâ 'aşri't-tedvîn", *Câmi'atu Ummi'l-Kurâ* (Erişim 18 Ekim 2023).

13 'Abdurrahîm b. 'Abdillâh b. 'Umer eş-Şinkîfî, "Mevâridü tevcihi'l-kırââti'l-Ḳur'âniyye", *Mecelletu'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye* 152 (1436/2015), 109-129.

14 Dehîm, "en-Neşr Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu", 484-487.

15 Mukayese için bk. Dehîm, "en-Neşr Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu", 475-488.

me'âni'l-kıraat/huccetu'l-kıraat edebiyatlarının ilk numuneleri yer almaktadır. Şöyle ki ilk aşamada *Neşr*'de yapılan kıraat tevcihlerinin takip edilen metot, başka bir deyişle istifade edilen unsurlar ele alınmaktadır. Bir sonraki aşamada ise *Neşr*'in uşûl ve ferşu'l-hurûf bölümlerinde tevcihi yapılan kıraat ihtilaflarından seçilen dört örneğin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî'î el-Belhî Aḥfeş el-Evsat'ın *Me'âni'l-Kur'ân*, Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed b. İsmâ'il el-Murâdî en-Nehḥâs'ın *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû* adlı ilk dönem me'âni'l-Kur'an eserlerindeki ve Ebû Manşûr Muḥammed b. Aḥmed el-Ezherî'nin *Kitâbu Me'âni'l-kırâât* ve Ebû 'Abdillâh el-Ḥuseyn b. Aḥmed b. Ḥâleveyh el-Hemedânî'nin *el-Ḥucce fi'l-kırââti's-seb'* adlı me'âni'l-kıraat adlı eserlerindeki durumu karşılaştırılmaktadır. Nihai olarak ise bu eserlerdeki ihticâc amelîyesinin İbnu'l-Cezerî'nin *Neşr*'deki ihticâc uygulamalarına etki edip etmediği araştırılmaktadır.

Araştırmanın neticesinde *Neşr*'de yapılan ilgili ihticâc örneklerinin bazısına, hicrî 2.-4. yüzyıllarda telif edilen me'âni'l-Kur'ân ve me'âni'l-kıraat geleneklerinde nadiren yer verildiği saptanmaktadır. Yine İbnu'l-Cezerî'nin; kıraat ihtilafının olmadığı yerlerde de ihticâc pratiğine başvurduğu ve kıraat ihtilaflarının Arap dili, rasmu'l-muşhaf, tefsir vb. argümanlarla tevcih edildiği müşahede edilmektedir. Buna ilaveten ihticâc uygulamalarının mukayesesinde istifade edilen eserlerde ulaşılan verilerle İbnu'l-Cezerî'nin *Neşr*'de yaptığı uygulamaların birbirlerine benzerlikleri tespit edilmektedir. Ayrıca çalışmada yararlanılan tefsir eserlerindeki konuyla alakalı malumatın da yine *Neşr*'dekiyle benzeştiği görülmekte ve *Neşr*'in ihticâca dair müstakil bir eseri olmaması dolayısıyla mezkûr eserde yapılan ihticâcların ancak gereksinim hâlinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

1. Kıraat İlminde İhticâc'ın Mahiyeti ve Tarihsel Süreci

Kıraat ihtilaflarının nedenlerinin ortaya konduğu illiyet/nedensellik uygulamaları; ihticâc (إِخْتِجَاعٌ), ḥucce (حُجَّةٌ), tevcih (تَوْجِيهٌ) ve 'illet (عِلَّةٌ) gibi kavramlarla ifade edilmektedir.¹⁶ Kırâât ihtilaflarına ait illiyetlerin ortaya konduğu çalışmalar ise "tevcihu'l-kıraat", "ilelu'l-kıraat", "ḥucceu'l-kıraat" ve "el-ihcâc li'l-kıraat" terkipleriyle anılmaktadır.¹⁷ Bununla birlikte mevzubahis ihtilaf-

16 Uslu, *Kıraatlerde Hucce Kavramı*, 7-10. İhticâc uygulamasına dair farklı isimlendirmeler için bk. Şinkîti, "Mevâridü tevcihi'l-kırââti'l-Kur'âniyye", 107.

17 Düserî, *Mu'cemu'l-muştalahât*, 46. Benzer kullanımlar için bk. Uslu, *Kıraatlerde Hucce Kavramı*, 7.

lara dair illiyet uygulamaları için zikredilen isimlerden ihticâc, ħ-c-c kök harflerinin iftî'âl babından bir mastar olarak kullanılmakta,¹⁸ mezkûr kelimenin mazi fiil formu olan كَسَحَ kelimesi ise sözlükte “kastetmek” manasına gelen كَسَحَ kelimesiyle aynı anlamı taşımaktadır.¹⁹ İhticâc kelimesinin sözlük manalarından bir diğeri “delil edinmek” tir.²⁰ Aynı kavram, ıstılahta ise “Kırââtlerin tefsir ve lügatteki vecîhlerinin açıklandığı ilim.” olarak izah edilmektedir. Ne var ki bu uygulama, kıraatlerin sıhhatinin ihticâc marifetiyle delil getirilen illetlere bağlı olduğu zehabına kapılma ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.²¹ İhticâc kavramıyla eş anlamlı olan hüccet kavramına ise “Burhan, ikna edici delil, açık kanıt ya da bir kişinin düşüncesinin doğruluğunu ispat etmek için getireceği delil.” gibi anlamlar yüklenmektedir.²² Ayrıca Curcânî hüccet kavramını, “Kendisiyle iddianın doğruluğuna delil getirilen şeydir.” şeklinde tarif etmektedir.²³

Qırâât ihtilaflarının sebep olduğu tartışmalar, kıraat ihticâcının yapılmasına zemin hazırlayan unsurlardan biridir.²⁴ Qırâât disiplinine ait ihticâc uygulamalarıyla; farklı okuyuşlar sebebiyle (kıraat ihtilaflarıyla) muhataplar nezdinde ortaya çıkabilecek soru işaretlerinin deliller vasıtasıyla giderilmesinin amaçlandığı müşahede edilmektedir. Öyle ki daha önce temas edilen ihticâc ve benzeri kavramlara yüklenen anlamlar çerçevesinde kıraat ilminde ihticâc olgusunun, kıraat ihtilaflarına ait ilmî zeminin ortaya konulması amacıyla neşet ettiği anlaşılmaktadır.

Herhangi bir kıraat ihtilaflarının sıhhatinin tespiti için yapılan ihticâc uygulamalarında âyet, hadîs, sahabe okuyuşu, resmu'l-muşhaf, tefsir,²⁵ lügat,²⁶ vb. argümanlardan yararlanılmaktadır. Örneğin Nisâ sûresinin 5. âyetindeki قِيَامًا kelimesinde iki farklı okuyuş söz konusudur. İlgili kelimedeki med harfi olan elif; Nâfi' ve İbn 'Âmir kıraatlerinde hafzfedilmekte, diğer kıraatlerde ise işbât edilmektedir.²⁷ Bu nedenledir ki kıraat ihtilaflarına ve ihticâcına yer verilen

18 Aḥmed, “İlmu'l-ihticâc”, 4.

19 Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerram İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, ts.), 2/226-227.

20 İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 2/228. Ayrıca bk. Uslu, *Kıraatlerde Huccet Kavramı*, 7.

21 Dûserî, *Mu'cemu'l-muştalahât*, 46.

22 Maḥmûd 'Abdurrahmân 'Abdulmun'im, *Mu'cemu'l-muştalahât ve'l-elfâzî'l-fikhiyye* (Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts.), 1/551.

23 'Alî b. Muḥammed eş-Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât* (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1985), 86. Ayrıca bk. Uslu, *Kıraatlerde Huccet Kavramı*, 10.

24 Mehdî Dehîm, “en-Neşr Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu”, 487.

25 Uslu, *Kıraatlerde Huccet Kavramı*, 26-47.

26 'Abdulhâdî el-Fadlî, *el-Qırââtü'l-Kur'âniyye: Târîḥun ve ta'rîfun* (Beyrut: Dâru'l-Qalem, 1405/1985), 39.

27 Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'd b. 'Uşmân el-Endelûsî ed-Dânî, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb'i'l-meşhûra*, thk. 'Abdulmuheymin 'Abdusselâm et-Taḥḥân vd. (Şarika: Câmi'atu'ş-Şarika,

tefsir kaynaklarında, Nâfi' ve İbn 'Âmir kıraatlerinde icra edilen *hazf* vechinin tefsir ve dildeki dayanakları belirtilmektedir. Nitekim Zemaşşerî tarafından mezkûr kelimedeki bu iki okuyuşun aslında aynı manayı taşıdığı ifade edilmekte ve bu kelimedeki kıraat farklılığı *عوذا* ve *عيادا* kelimelerindeki mana ilişkisi üzerinden açıklanmaktadır. Bununla birlikte İbn 'Umer'in (ö. 73/693) *قِيَامًا* kelimesini *قِيَامًا* şeklinde okuduğu da Zemaşşerî tarafından dile getirilmektedir.²⁸ Zemaşşerî'nin dil eksenli yaptığı bu izahatlar, mevzubahis kıraat ihtilafları açısından epistemolojik bir değerlendirme niteliği taşımaktadır. Ayrıca kıraat ihticâcının zaman zaman rasmu'l-muşhaf ile de yapıldığı görülmektedir. Şöyle ki İnsân sûresinin 4. âyetindeki *سلا سلا* kelimesi üzerinde vakf yapıldığında kurrâ'ya iki farklı vecîh isnad edilmektedir. İlgili kelimeyi munşarif olarak gören kurrâ', bu vecîhlerden med vechini icra etmektedir. Şu sebeple ki müşhaf hattında söz konusu kelimenin son harfi, med harfi olan eliftir. *سلا سلا* kelimesini munşarif olarak kabul edenlerin med vechini uygulamalarına delil olarak gösterilen bir diğer kanıt ise şiirdeki kullanımdır. Zira *ğayr-i munşarif* bir kelime, şiirlerde zaman zaman munşarif gibi kabul görüp uygulama ona göre yapılmakta ve bu nedenle *tenvîn ziyade* edilmektedir. Bu bağlamda Mutemmim b. Nuveyra el-Yerbû'î'nin divanından bir beytin ilk kısmı olan "فَمَا وَجُدُ أَطَارٍ ثَلَاثَ رَوَائِمٍ"²⁹ ifadesinde aynı şekilde *ğayr-i munşarif* bir kelime olan *رَوَائِمٍ* kelimesine munşarif kelime muamelesi yapıldığı ve bu nedenle *tenvîn* ilave edildiği görülmektedir. *سلا سلا* kelimesini *ğayr-i munşarif* olarak kabul eden ve ona göre icra eden kurrâ' tarafından ise mevzubahis kelime *tenvînsiz* okunmaktadır.³⁰ Bu açıklamada üç husus ortaya çıkmaktadır. Bunlar şiir, şarf ilmi ve hatt-ı 'Usmânî'dir. Dolayısıyla bu örnekte kıraat ihticâcî, mezkûr üç argümanla yapılarak *سلا سلا* kelimesinin farklı şekillerde okunması-

1428/2007), 2/586; Ebu'l-Kâsim Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed 'Alî en-Nuveyrî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Mecdî Muḥammed Sa'd Baslûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/262.

28 Ebu'l-Kâsim Maḥmûd b. 'Umer b. Muḥammed ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'iki ğavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-eḳâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd – 'Alî Muḥammed Mu'avvad (Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998), 2/20.

29 Yerbû'î'nin divanından bir kesit olan *أَصْبَنَ مِحْرًا مِنْ حَوَارٍ رَوَائِمٍ* ifadesi, "Süt annelerin (deve) taşıdığı şefkat duygusu güreş meydanına devenin yavrusunu çekerken harcadığı eforun üç katıdır." anlamını taşımaktadır. Görüldüğü üzere *ğayr-i munşarif* bir kelime olduğu hâlde *رَوَائِمٍ* kelimesine söz konusu beyitte munşarif kelime muamelesi yapılarak *tenvîn* verilmiştir.

30 Ebû Zur'a 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. Zencele, *Huccetu'l-kirâât*, thk. Sa'îd el-Efġânî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984), 737-738; Ebû Ḥayyân Muḥammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*, nşr. Sîdkî Muḥammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1431-1432/2010), 10/360.

nın sahilhliği başka bir deyişle ilmî zemini ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle kıraat ihticâc uygulamalarına ait amacın icra edilen farklı okuyuşların oturduğu zemini açıklamak olduğu anlaşılmaktadır.

İlk dönemlerde kıraat ilminde ihticâc olgusunun şifahi olarak ortaya çıktığı, sonraki dönemlerde ise eserlerde kendine yer bulmaya başladığı görülmekte;³¹ fakat bu hususun tarihlendirilmesi noktasında farklı görüşler mülahaza edilmektedir. Bununla birlikte kıraat ihticâcına dair verilen eserlerin İbn Mucâhid sonrasına rastladığını serdedenler malumdur.³² Bu bağlamda 'Abdulhâdi el-Fadlî, İbn Mucâhid'in şâz ve meşhûr kıraatler hakkında yazdığı kitapların bu konuda teşvik edici bir unsur ve bu konunun mihveri olduğuna dair kanaatini belirtmektedir. Ayrıca Fadlî, bu konuda ilk eser telif edenin İbn Mucâhid'in çağdaşlarından Ebû Bekr Muħammed b. es-Serî b. Sehl İbnu's-Serrâc el-Bağdâdi (ö. 316/929) olduğunu zikretmekle beraber İbnu's-Serrâc'ın söz konusu eserini tamamlayamadığını ifade etmektedir. İbnu's-Serrâc'ın kıraat ihticâciyla ilgili eserini bitirmeye muvaffak olamaması sebebiyle Fadlî'nin bu literatürle alakalı olarak zikrettiği Muħammed b. Ėasen el-Enşârî, ihticâc halkasının ilk unsuru olarak düşünülebilir.³³ Bir diğer görüşe göre bu edebiyata müteallik olarak ilk defa İbn Kuteybe tarafından eser kaleme alındığı ifade edilmektedir.³⁴ Üçüncü görüşe göre ise kıraat ihticâcına ait uygulamalar müstakil eserlerde veyahut kıraat ihtilafları ve bunların ihticâcının merkezde olmadığı eserlerde olmak üzere iki farklı şekilde kategorize edilmektedir. Buna göre üçüncü görüşün sahibi 'Abdurrahîm b. 'Abdillâh b. 'Umer eş-şinkîfi tarafından *مَنْهَجُ اسْتِفْلَاحٍ* ve *مَنْهَجُ تَضْمِينِي* şeklinde iki farklı tasnif yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki olan *مَنْهَجُ اسْتِفْلَاحٍ* diye adlandırılan metotla; kıraat ihticâcının yapıldığı telifata ait muhtevanın 'ulûmu'l-Kur'ân'ın muhtevasından bağımsız olduğu kastedilmektedir. Yani eserin tazammun ettiği konular sadece kıraat ihtilafları ve bunların ihticâcından müteşekkil olmaktadır. Bu metotla telif edilen eserlerden bazıları şunlardır: Hârûn b. Mûsâ el-A'ver'in *Kitâbun fi vûcûhi'l-kırâât*, Ebû 'Abdillâh el-Ėuseyn b. Aħmed b. Ėâleveyh el-Hemedânî'nin *el-Ėucce fi'l-kırââti's-seb'*, Ebû 'Alî el-Ėasen b. Aħmed el-Fârisî'nin *el-Ėucce li'l-kurrâi's-seb'* ve Mekki b. Ebî Tâlib'in *el-Keş'an vucûhi'l-kırââti's-seb' ve 'ilelihâ ve Ėucecihâ* adlı eserleri. şinkîfi bu usul ile yazılan ilk eserin Hârûn b. Mûsâ el-A'ver'in *Kitâbun fi vûcûhi'l-kırâât* adlı eseri olduğunu kaydetmektedir. İkinci metot olan *مَنْهَجُ تَضْمِينِي* yönteminde ise merkezde kıraat ihtilafları ve bunların ihticâci söz konusu olmamakla birlikte mezkûr yöntemle yazılan eserlerin muhtevaları 'ulûmu'l-Kur'ân'ın içerdiği

31 Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştiren Bir Yaklaşım*, 21.

32 Mehmet Kılıç, *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı* (Ankara: İlahiyât, 2023), 64-65.

33 Fadlî, *el-Kırâatu'l-Kur'âniyye*, 39.

34 Aħmed, "'İlmu'l-ihticâc", 25.

konularla ayniyet arz etmektedir. Şöyle ki bu metotla yazılan eserlerin muhtevaları kendileri dışındaki tefsir, me'âni'l-Kur'ân, i'râb vb. ilimlerle alakalı kitapların içeriğiyle ilişkilidir. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*, İbnü's-Serrâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû* ile Semîn el-Halebî'nin *ed-Durru'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* adlı eserleri söz konusu yöntemle muvafık olarak telif edilen eserlerden bazılarıdır.³⁵

2. İlk Dönem Me'âni'l-Kur'ân ve Me'âni'l-Kıraat Literatürü

İslâm dininin en temel referansı olan Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması ihtiyacına binaen birtakım ilimler ortaya çıkmıştır ki bunlardan biri de 'ulûmu'l-Kur'ân literatürünün alt disiplinlerinden olan me'âni'l-Kur'ân geleneğidir. Bu gelenek ilimlerin tasnif ve tedvîninden önce tefsir, i'râbu'l-Kur'ân ve müşkilû'l-Kur'ân gibi disiplinlerin ilk aşamalarına temel teşkil etmektedir. Bu literatüre dair teliflere bakıldığı zaman me'âni'l-Kur'ân'ın; Kur'an-ı Kerîm'e ait lafızların mefhumunu dil bilim ışığında inceleyen bir ilim olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan me'âni'l-Kur'ân vb. isimlerle adlandırılan disiplinler vasıtasıyla Kur'ân-ı Kerîm âyetleri açıklanırken dil bilimsel yöntemin kullanılması ve güvenilir rivâyetlere müracaat edilmesinin gerekliliği hususu müsellemdir.³⁶

Hicri 2. yüzyılda başlayan tedvîn hareketinin; beraberinde Kur'ân'ın lafızlarına yönelik farklı çalışmaları getirdiği görülmektedir. Bunlardan ğarîbu'l-Kur'ân edebiyatıyla Kur'an-ı Kerîm'deki lafızların manalarına yoğunlaşarak Kur'ân kelimelerinin fehvası yansıtılmaya çalışılmakta, me'âni'l-Kur'ân literatürüyle bu kelimelerin dil bilgisi cihetine yoğunlaşarak Kur'ân'ın anlam derinliğinin aktarılmasına özen gösterilmektedir.³⁷ Yine 'ulûmu'l-Kur'ân'a ait disiplinlerden biri olan me'âni'l-kıraat ise kıraat ihtilaflarına ait illetlerin ortaya konduğu ve temellendirildiği eserlerdir. Bu literatüre ait eserlerin kıraat ihticâcına ait geleneğin ilk örneklerinden olduğu öne sürülmektedir.³⁸ Fakat bu türden eserlerin kıraat ihticâcına ait müstakil olarak yapılan ilk çalışmalar olduğu söylenebilir. Zira Ebû Mansûr Muhammed b. Aḥmed b. Ezher el-Ezherî'nin (ö. 370/980) yazdığı *Me'âni'l-kırâât* adlı eserden önce İbn Mucâhid'in *es-Seb'a fi'l-kırâât* adlı eserinde kıraat ihticâcına yer verildiği bilinmektedir.³⁹

35 Şinķitî, konu hakkındaki metoda dair tasnifini şu ifadelerle vermektedir: *إِنَّ لِلتَّالِيفِ فِي عِلْمِ التَّوْحِيدِ مِنْهُجَ إِسْتِغْلَالِيٍّ، وَمِنْهُجَ تَضَمِينِيٍّ* bk. Şinķitî, "Mevâridü tevcîh", 108.

36 İsmail Aydın, "Meâni'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Ekim 2023).

37 İsmail Aydın, "Meâni'l-Kur'ân".

38 Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, 369; Uslu, *Kıraatlerde Hucet Kavramı*, 11.

39 Örnek için bk. Ebû Bekr Aḥmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs et-Temîmî İbn Mucâhid, *es-Seb'a fi'l-kırâât*, thk. Şevķî Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1972), 104-105.

İlk dönem me'âni'l-Kur'ân eserlerinde kıraat ihtilaflarına yer verildiği ve Kur'ân kelimelerinin açıklanmasında bu ihtilaflardan yararlandığı saptanmaktadır.⁴⁰ Me'âni'l-Kur'ân geleneğinin ilk örneği sayılabilecek olan ve Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî tarafından kaleme alınan *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı telifte de bu özelliğe rastlanmaktadır.⁴¹ Fakat Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*'da, çağdaşı olan Ferrâ' ve Aḥfeş'e kıyasla kıraat ihtilaflarından daha az yararlandığı müşahede edilmektedir.⁴²

Me'âni'l-Kur'ân literatürünün ilk örneklerinden biri, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu çalışma, Ferrâ' tarafından *Tefsîru müşkili i'râbi'l-Kur'ân* olarak isimlendirilmektedir.⁴³ Ferrâ'nın söz konusu eserinin yazılmasına İbnu'n-Nedîm'in Ebu'l-'Abbâs Sa'leb'den nakille aktardığı şu anekdot ışık tutmaktadır: Halife Me'mûn'un veziri Ḥasen b. Sehl tarafından Kur'ân-ı Kerîm hakkında kendisine sorular yöneltilen 'Umer b. Bukeyr bunları cevaplayamamış, bu nedenle arkadaşı Ferrâ'ya bu konuda bir eser kaleme almasını teklif etmek suretiyle ondan yardım talep etmiştir. Bu durumdan hareketle Ferrâ', kendisinden istenen kitabı öğrencilerine dikte ettirmiştir ki mevzubahis eserde Fâtiha'dan başlanarak Nâs sûresinin sonuna kadar Kur'ân-ı Kerîm kelimelerinin bir kısmı dil bilimsel olarak ele alınmakta ve açıklanmaktadır.⁴⁴ Ayrıca kendisinden sonraki dil bilim çalışmaları için temel olan bu eserde, âyetlerden istiḥâd yapılarak Arap diline ait kuralların belirlendiği tespit edilmektedir.⁴⁵

Buraya kadar anlatılan me'âni'l-Kur'ân literatürü yanında sadece kıraat ihtilaflarının ele alındığı ihticâc geleneği de mevcuttur ve bu edebiyat me'âni'l-kıraat olarak bilinmektedir. Söz konusu literatüre dair müstakil olarak verilen

40 Ebu'l-Ḥasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî'î el-Belhî el-Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hudâ Maḥmûd Karâ'a (Kahire: Mektebetu'l-Ḥancî, 1411/1990), 1/40, 54-55, 206; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-'Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1403/1983), 1/13, 273; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1408/1988), 1/89, 344; Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muḥammed b. İsmâ'îl en-Nehḥâs el-Murâdî el-Mısrî, *Me'âni'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Muḥammed 'Alî eş-Şâbûnî (Mekke: Câmî'atu Ummî'l-Kura [Turâşu'l-İslâmî], 1410/1989), 1/281-282, 5/302. Ayrıca bk. Muḥammed Pilgir, "Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ında Kıraat Olgusu ve Söz Konusu Eserde İstifade Edilen Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkileri", *Artuklu Akademi* 10/1 (Haziran 2023), 81.

41 Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, nşr. Fuat Sezgin (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981), 1/13, 308, 352, 2/164, 169, 25, 147.

42 Ebû 'Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*, 1-2; Aḥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1-2; Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 1-3. Ayrıca bk. Pilgir, "Ebû 'Ubeyde'nin Mecâzü'l-Kur'ân'ında Kıraat Olgusu", 81.

43 Zülfikar Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Ekim 2023).

44 Ebu'l-Ferec Muḥammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muḥammed b. İshâk İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978), 98-99; Ali Bulut, "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 397.

45 Örnek için bk. Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/7, 99, 101, 104.

ilk eserler 4. yüzyıla tekabül etmektedir. Me'âni'l-kıraat literatürü hakkında İbn Hâleveyh'in *el-Hucce fi'l-kırââtî's-seb'* adlı eseri başta olmak üzere bazı eserlerin me'âni'l-kıraat ismiyle anılmaması ise bir vaki'dir. Buna karşın adı geçen isimle yazılan ilk eser ise tespit edilebildiği kadarıyla Ebû Mansûr Muhammed b. Aḥmed b. Ezher el-Ezherî'nin *Me'âni'l-kırâât* adlı telifidir.

Me'âni'l-kıraat edebiyatına konu olan eserlerde kıraat ihtilafları, bu ihtilafların dayandığı zeminlerden biri olan filolojik veriler çerçevesinde ortaya konulmaktadır. Bu yapılırken kıraat ihtilaflarının kurrâ'ya nispeti açıklanmakta ve ortaya çıkan ihtilaflar genellikle Arap dili unsurları çerçevesinde tevsik edilmektedir. Umumiyetle durum bu şekilde olmakla birlikte mananın taalluk ettiği kıraat ihtilaflarında ise filolojik ihticâc dışında tefsir ilminden de yararlanılmaktadır.⁴⁶ Bu bağlamda mevzubahis literatür kapsamında İbn Hâleveyh tarafından yazılan *el-Hucce fi'l-kırââtî's-seb'* adlı eserde, kıraat ihtilaflarının naḥv perspektifiyle incelendiği görülmektedir.⁴⁷

3. Neşru'l-Kırââtî'l-'Aşr Adlı Eserde İbnu'l-Cezerî'nin İhticâc Uygulamaları

İbnu'l-Cezerî, kıraat ihtilaflarının tevcîhinde Arap dili, rasmu'l-muşḥaf, tefsir vb. farklı disiplinlerden istifade etmektedir. Ne var ki onun; kıraat ihtilaflarının dayandığı ilmî zemini ortaya koyma çabası, birçok kıraat ihtilaflarında kendini göstermemektedir.⁴⁸ Zira İbnu'l-Cezerî, kıraat ihtilaflarının tevcîhlerini ihtiyaç merkezli olarak ele almaktadır. Ayrıca o, ilgili yerlere mevzubahis ihtilafların gerektirdiği kadar açıklık getirerek ihtilafların sıhhat zeminini yorumlamaktadır.⁴⁹

İbnu'l-Cezerî'nin kıraat ihtilaflarının tevcîhinde yararlandığı argümanlardan birisi, rasmu'l-muşḥaftır. Buna dair örnekler İbnu'l-Cezerî'nin ihticâc uygulamalarında çokça mevcuttur. Nitekim onlardan biri Nisâ' sûresinin 90. âyetinde geçen *حصرت* kelimesidir. Şöyle ki bu kelime, Ya'kûb kıraatinde manşûb tenvînli ve muennes (حصرة) bir isim olarak okunmaktadır. Bu nedendir ki Ya'kûb el-Ḥadramî'ye nispetle hâ (ه) harfi ile vakf yapılmaktadır. İbnu'l-Cezerî, bu konuda *Neşr*'in kaynaklarına müracaatla birtakım bilgiler

46 bk. Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Aḥmed b. Hâleveyh el-Hemedânî İbn Hâleveyh, *el-Hucce fi'l-kırââtî's-seb'*, thk. 'Abdul'âl Sâlim Mukerram (Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1399/1979), 62-68, 100, 135.

47 Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Aḥmed b. Hâleveyh el-Hemedânî, *el-Hucce fi'l-kırââtî's-seb'*, thk. 'Abdulâl Sâlim Mukerram (Beyrut: Dâru'ş-Şurûk, 1399/1979), 19 (Mukaddime).

48 Ebu'l-Ḥayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Eymen Ruşdî Suveyd (İstanbul: Dâru'l-Ğavşânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Beyrut: Dâru'l-Ğavşânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 4/2268, 2272-2273.

49 بما حفظ الله، والخصنات، ما ماتوا وما تلو، فعتيت، ثودا، örnekleri için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2246-2248, 2263, 2264, 2374 2377-2378.

vermekte⁵⁰ ve ona göre rasmu'l-muşhafdaki yazımına rağmen bu türden kelimelerdeki ت harflerinde hâ harfi ile vakfedilmesinin sebebi, bu kelimelerin muennes isim olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵¹ Yukarıda zikredilen حصرت kelimesi ve benzerlerinde ortaya çıkan kıraat ihtilaflarının rasmu'l-muşhafa muhalif veya mutabık olması durumuna işaretle açıklık getirilmektedir.⁵² İbnu'l-Cezerî, kimi zaman rasmu'l-muşhafa alakalı kıraat ihtilaflarında kanaat belirtirken kimi zaman ise edâ ehlinin bazı icrasını rasmu'l-muşhafa muhalefet ettiği gerekçesiyle zayıf bulmaktadır.⁵³ Ayrıca o, Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. es-Sellâm'dan nakille; el-elifâtu's-seb' (elifu'l-lâhika) konusunda geçen قواريرا kelimesinde, Hicâz ve Kûfe müşhafındaki elifin sabit olduğunu zikretmektedir. Ne var ki bu hususta Ebû 'Ubeyd, 'Uşmân b. 'Affân'ın müşhafındaki ikinci قواريرا kelimesinde bulunan elif'in kazındığını ileri sürmekte ve bu yorumu elif'in silindiğine dair izleri görmüş olmasından hareketle yapmaktadır.

İbnu'l-Cezerî'nin kıraat ihtilaflarının ihticâcında istifade ettiği disiplinlerden biri de tefsirdir.⁵⁴ O, tefsire taalluk eden kıraat ihtilaflarının çok küçük bir kısmında ihticâca yer vermektedir. Şöyle ki İbnu'l-Cezerî'nin ihticâc pratiğinde daha çok farklı yerlerde geçen kök harfleri aynı olan kelimeler üzerindeki kıraat ihtilafları dikkate alınmaktadır. Bu kelimeler genelde bir yerde farklı başka bir yerde farklı şekilde okunduğundan bunların aralarındaki

50 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1892-1893. İbnu'l-Cezerî, söz konusu kaynaklardan *Mubhic* müellifi Sibtu'l-Hayyât'tan حصرت kelimesi ve benzerlerinde vakfın ت harfiyle yapılmasının icmâ' ile sabit olduğu, aksine bu örnekte Ya'küb el-Haçramî'nin icrasının ise كلمة ووجه gibi kelimelerde olduğu üzere hâ harfiyle gerçekleştiği görüşlerini nakletmektedir. İbn Sivâr ise Sibtu'l-Hayyât'ın icmâ' görüşüne muvafık olarak ilgili kelime ve benzerlerinin tamamında tâ-i meftûha (ت) ile vakfedilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ebu'l-Hasen Tâhîr b. Ğalbûn, Ebû 'Amr ed-Dânî ve Ebu'l-İzz el-Kalânî'nin de olduğu bir grup ise tâ-i meftûha meselesinin tamamında olduğu üzere حصرت kelimesinde Ya'küb el-Haçramî kırâatine nispetle hâ harfi ile vakfedildiğini belirtmektedir. bk. Ebu'l-Hasen Tâhîr b. 'Abdilmun'im b. 'Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Halebî el-Mısrî, *et-Tezkira fi'l-kırâati's-semân*, thk. Eymen Ruşdî Suveyd (Cidde: el-Cemâatu'l-Hayriyye li-tahfîzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1412/1991), 2/309; Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd b. 'Uşmân el-Endelûsî ed-Dânî, *Mufradatu Ya'küb*, thk. Hâtîm Şâlih ed-Dâmin (Demmâm: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1429), 48; Ebû Tâhîr Aĥmed b. 'Alî b. 'Ubeydillâh b. 'Umer İbn Sivâr, *el-Mustenîr fi'l-kırâati'l-aşer*, thk. 'Ammâr Emîn Dudû (Dubai: Dâru'l-Buĥûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 1426/2005), 2/108; Ebu'l-İzz Muĥammed b. Ĥuseyn b. Bundâr el-Vâsiŧi el-Kalânîsî, *Kitabu'l-Kifâyeti'l-kubrâ fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Cemâluddîn Muĥammed Şeraf (Tanta: Dâru's-Şaĥâbe li't-Turâs, 2006/1427), 153; Ebû Muĥammed 'Abdullâh b. 'Alî b. Aĥmed Sibtu'l-Hayyât, *Kitâbu'l-Mubhic fi'l-kırâati's-semân ve kırâati'l-A'meş vebni Muĥayşin ve ĥtiyâri Ĥalef ve'l-Yezîdî*, thk. Ĥâlid Ĥasen Ebu'l-Cûd (Kahire: Dâru 'İbâdî'r-Rahmân, Beyrut: Dâru İbn Ĥazm, 1433/2012), 2/550.

51 Aĥfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/263; İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1892-1893.

52 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1889, 1893.

53 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1895, 1897.

54 Örnek için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2247-2248.

farklı ortaya koymak amacıyla kıraat ihtilaflarının tevcihini yapmaktadır. Onlardan biri de Bakara sûresinin 184. âyeti ve Mâide sûresinin 95. âyetinde geçen مسكين kelimesidir. Bu kelime, Bakara sûresinin 184. âyetinde kurrâ'nın bir kısmı tarafından tekil, bir kısmı tarafından da çoğul olarak okunmaktadır. İlgili kelime, Mâide sûresinin 95. âyetinde ise bütün kurrâ tarafından çoğul formuyla okunmaktadır.⁵⁵ İbnu'l-Cezerî, fikhî bir hüküm bildiren bu âyetleri ele alırken müfessirlerin görüşlerinden hareketle bir yorum yapmak yerine kendi müktesebatını kullanarak kurrâ'nın okuyuşunu tevcih etmektedir.⁵⁶

İbnu'l-Cezerî'nin kıraat ihticâcında istifa ettiği disiplinlerden biri de tefsirdir. O, kıraat ihtilaflarının ta'îli bağlamında sarf ettiği cümleler içerisinde Arap dilinde var olan bir şeyin inkâr edilemeyeceğini de ifade etmekte, dolayısıyla dile uygun olan bir kıraat ihtilafının inkârının kabul edilebilir bir şey olmadığını belirtmektedir.⁵⁷ İbnu'l-Cezerî, dil ile yaptığı ihticâc örneklerinden biri de İbrâhîm sûresinin 22. âyetinde geçen بمصرخي kelimesidir. Bu kelime Hâzma kıraatine nispetle ح harfinin kesrası ile okunmaktadır. İbnu'l-Cezerî, mezkûr icranın Benû Yerbû' lehçesinde karşılığının olduğunu ve dil bilginlerinin önde gelenlerinin de bu kullanımı onayladığını söylemektedir.⁵⁸ Ne var ki o, Hâzma kıraatindeki kesra icrasının Zemaşşerî tarafından eleştirildiğini belirtmekte⁵⁹ ve sahih kıraat şartlarını taşıması sebebiyle Zemaşşerî'nin görüşünün dikkate alınacak bir tarafının olmadığını öne sürmektedir. Nitekim Hâzma'nın ilgili kelimedeki uygulaması, tâbî'nin de icra ettiği bir okuyuştur. İbrâhîm sûresinin 22. âyetindeki mezkûr edâdaki nahvî kullanımın günümüze kadar ulaşan yaygın bir kullanıma sahip olduğunu zikretmekte ve bunu örneklendirmektedir.

3.1. Uşûle Dair İhticâc Örnekleri

İbnu'l-Cezerî uşûle dair kıraat ihtilaflarının ilmî zeminini, zaman zaman ortaya koyma ihtiyacı hissetmektedir. Bu başlık altında bunlardan iki örneğe yer verilecek ve bu hususta me'âni'l-Kur'ân, me'âni'l-kıraat/huccetu'l-kıraat, tefsîr ve kıraat literatürlerine müracaat edilecektir.

3.1.1. Bakara Sûresi 34. Âyet

Bakara sûresinin 34. âyetindeki الملائكة اسجدوا terkibindeki kelimelerin birbirine vaşledilmesi hâlinde üç farklı kıraat ihtilafı gerçekleşmektedir. Bunlardan biri

55 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2281.

56 Detaylı bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2281. Mukayese için bk. Aşfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/170; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/252-253; Neḥḥâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/120; Ebû Manşûr el-Ezherî Muhammed b. Aḥmed, *Kitâbu Me'âni'l-kirâât*, thk. 'Îd Muşafâ Dervîş vd. (b.y.: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1991), 1/192, 339; İbn Zencele, *Huccetu'l-kirâât*, 124-125, 235-237.

57 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2153.

58 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2403.

59 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/254.

kesra, biri dâmm ve bir diğeri ise işmâm vechidir. Bu ihtilaflardan dâmm vechi itbâ' kaidesine dayanmaktadır.⁶⁰

İbnu'l-Cezerî, Bakara sûresinin 34. âyetindeki الملائكة kelimesi bir sonraki kelimeye vaşledilirken Ebû Ca'fer kıraatine nispet edilen okuyuşun ihticâcını yapmaktadır. Şöyle ki Bakara sûresinin 34. âyetinde geçen الملائكة اسجدوا terkindeki tâ-i marbûta, vaşl hâlinde Ebû Ca'fer kıraatine isnatla ikinci kelimenin ilk harfindeki hemze-i vaşlın harekesine mutabık bir şekilde dâmm harekeyle telaffuz edilmektedir.⁶¹ Şu sebeple ki kesradan dâmmeye geçmenin neden olduğu zorluk, lâzımî kesraya sahip olan harfin harekesinin bir sonraki harf olan vasl hemzesinin ibtidâ' hâlindeki 'âridî harekesine çevrilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim bu türden durumlar için itbâ' kavramı kullanılmaktadır.⁶² Bu kavramla kastedilen şey, herhangi bir harfin harekesinin sonrasındaki harfin harekesine tabi olmasıdır ki bu kullanıma kıraat ihtilaflarında sıkça rastlanmaktadır.⁶³ Ebû Ca'fer'in bu icrası, Ezdi Şenû'e kabilesine ait bir kullanımdır.⁶⁴

Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî, Bakara sûresinin 34. âyetindeki dâmm vechinin her ne kadar zorlama bir uygulama olduğunu söylese de o, itbâ' vechinin ilmî zeminini izah etmektedir. Buna göre 'Ukberî ilgili vechi, الملائكة kelimesinin son harfinin; سجد fiilinin emir kipi olan اسجدوا kelimesinin 'ayne'l-fi'lindeki ج harfinin harekesine tabi⁶⁵ olmasıyla gerekçelendirmektedir.⁶⁶ Fakat sulâsî emir fiilindeki hemzenin 'ayne'l-fi'lin harekesiyle dâbt olmasından kaynaklı olarak böyle bir yorum yapılmış olmalıdır. Nitekim İbnu'l-Cezerî'nin; ilgili vechin ihticâcında kullandığı العارضة kelimesini, hemzenin dâmm harekesi için kul-

60 Detaylı bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2151-2153; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ' ed-Dimyâti, *İthâfu fudalâ'i'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbe'ate 'aşer*, thk. Muhammed Şa'bân İsmâ'îl (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1987), 1/387.

61 Nitekim bu terkip, adı geçen kırâate nispetle Kur'an-ı Kerim'de varit olan beş yerde de bu şekilde okunmaktadır. bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2151-2152. Ayrıca bk. Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Takrîbu'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, thk. 'Âdil İbrâhîm Muhammed Rufâ'î (Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd li Tıbbâ'ati'l-Muşhafî's-Şerîf, 1433/2011-2012), 451-452; Şemsuddîn Muhammed b. Hâlid el-Kabâkîbî, *İdâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-kunûz fi'l-kırâati'l-erbe'a 'aşera*, thk. Ahmed Hâlid Şukrî (Amman: Dâru 'Ammâr, 1424/2003), 268.

62 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2151-2152.

63 Örnek için bk. Dimyâti, *İthâfu fudalâ'i'l-beşer*, 2/6, 256.

64 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2152.

65 Bu kavram, kıraat literatüründe itbâ' olarak bilinmektedir. bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2152.

66 Ebu'l-Bekâ' Muhibbuddîn 'Abdullâh b. el-Huseyn b. 'Abdillâh el-'Ukberî, *İ'râbu'l-kırâati's-sevâzz*, thk. Muhammed es-Seyyid Ahmed 'Azzûz (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1417/1996), 1/147-148. Ayrıca bk. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî vd. (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 1/433-434.

landığı anlaşılmaktadır. Bu da الملائكة kelimesindeki tâ-i marbûta'nın; sonrasındaki vaşl hemzesinin harekesine tabi olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Aynı şekilde bu noktada, 'Ukberî'nin ilgili konunun sonunda yaptığı açıklamanın da bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Ayrıca 'Ukberî, devamla şunları söylemektedir: "Hâzfedilen hemzenin madmûm olduğuna dikkat çekmek için dâmmeye işaret ile okunur."⁶⁸ Kırtubî ise Bakara sûresinin 34. âyetindeki ilgili kelimedeki mevcut dâmmeye vechinde, لله الحمد şeklinde şâz okuyuşta var olan itbâ' uygulamasının olduğunu ifade ederek bununla الملائكة اسجدوا terki bindeki kıraat ihtilafını tevcih bakımından birbirine benzetmektedir.⁶⁹ Bu noktada لله الحمد şeklindeki kıraat ihtilafında olduğu gibi i'râb kaynaklı bir hareketin itbâ'ın harekesine çevrilmesinin zayıf bir kullanım olduğu iddia edilmekte,⁷⁰ İbnu'l-Cezerî ise bu anlayışın dikkate alınmaması gereken bir görüş olduğunu belirtmektedir. İbnu'l-Cezerî'nin "İ'râb kaynaklı bir hareketin itbâ'ın harekesine çevrilmesinin zayıf bir kullanım olduğu iddia"sı hakkında zikredilen kanaatine temel oluşturan önemli argümanları vardır.⁷¹ Ebû Ca'fer'in büyük kıraat imamlarından olması ve İbn 'Abbâs gibi önemli zevatan kıraat telakki etmesi,⁷² İbnu'l-Cezerî'nin bu konudaki dayanaklarıdır.

Yukarıda ele alınan itbâ' konusu hakkında Ebû Hâyyân'ın orijinal görüşleri vardır. Zira görüşlerine yer verilen diğer müelliflerin serdettiklerine ilaveten o, الملائكة kelimesindeki ÷ harfinin kelimenin aslından olmadığını, dolayısıyla bu harfin 'âridî hareke alabileceğini öne sürmektedir. Nitekim bu açıklamayla o, dâmmeye vechinin makul bir zemininin bulunduğunu ortaya koymaktadır.⁷³ Bu konudaki dikkat çekici değerlendirmelerden biri ise İbnu'l-Cezerî tarafından yapılmaktadır. O, Arapça'da benzer bir kullanımı olan herhangi bir kıraat ihtilafının reddedilmesinin mümkün olamayacağını vurgulamaktadır.⁷⁴

67 bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2152.

68 'Ukberî, *İ'râbu'l-kırââtî's-şevâzz*, 1/147-148.

69 Kırtubî, *el-Câmi'*, 1/433-434.

70 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/254. Benzer görüş için bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/112-113.

71 Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2153.

72 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/605; Ebû Hâyyân el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 1/246.

73 Ebû Hâyyân el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-muḥîṭ*, 1/246.

74 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2153.

3.1.2. Hûd Sûresi 68. Âyet

Hûd sûresinin 68. âyetindeki مُودَا kelimesinde, rasmu'l-muşhafa taalluk eden kıraat ihtilafı mevzubahistir.⁷⁵ Nitekim Neşr'in muhtevasına göre bu kelimenin geçtiği üç yerde⁷⁶ sadece Ya'kûb, Hamza ve Hafş bu kelimeyi tenvînsiz/ğayr-i muşarîf olarak okurken Necm sûresinin 51. âyetindeki مُودَا kelimesinde ise Ebû Bekr Şu'be zikri geçen isimlere muvafakat etmektedir.⁷⁷

Yukarıda geçen ilgili kelimeyi muşarîf formla okuyanların gerekçesi, mezkûr kelimenin bir bölgeye ya da kabile liderine nispetle müzekker bir isim olmasıdır. Nitekim bu kelimenin muşarîf olarak okunmasının önünde herhangi bir engel yoktur. Zira isimlerde asıl olan, isimlerin muşarîf olmasıdır. Ayrıca ğayr-i muşarîf kelimelerin iki illeti vardır. Bunlar tenvîn ve kesra hâlidir. Yani bu kelimeler ma'rife hâli hariç olmak üzere tenvîn ve kesra almazlar. Hûd sûresinin 68. âyetindeki مُودَا kelimesini ğayr-i muşarîf formla okuyanlar ise mezkûr kelimeyi kabile anlamına nispetle okumaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu kelime iki illetin varlığı mevzubahis olmaktadır. O da ma'rife ve muenneslik durumudur. Bu ihtilafların icrasında tercih söz konusu olduğundan hareketle her iki kıraat de birbirine eşittir, yani birbirlerine üstünlükleri yoktur ve biri diğerine tercih edilmez.⁷⁸ Ahfeş ise benzer bilgileri verdikten sonra مُودَا kelimesinin Kur'ân'ın tamamında muşarîf formla okunabileceğini söylemektedir.⁷⁹

Mezkûr مُودَا kelimelerinin müşafta elif ile yazılmasından dolayı bu kelimelerdeki kıraat ihtilaflarına ait tevcihin rasmu'l-muşhaf olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Kisâi'nin Hûd sûresinin 68. âyetinin sonundaki mevzubahis kelimenin elifsiz formunu kesralı ve tenvînli olarak okuması, ikincisinin birincisine yakın olmasına bağlanmaktadır. Şöyle ki Kisâi'nin aynı âyetteki مُودَا kelimesinin ilkini tenvînli okuması, ikinci مُودَا kelimesini de tenvînli olarak okuması için bir sebep olarak görülmektedir. Bununla birlikte bir âyet içerisinde aynı ismin bir yerde tenvînli bir yerde tenvînsiz olarak okunması, Kisâi tarafından hoş görülmemektedir. Zira böyle olursa iki isim birbirine aykırı olarak

75 Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. 'Ammâr el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, thk. Hâzîm Sa'îd Haydar (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1416/1995), 1/351.

76 Bu üç kelimeden biri Hûd sûresinin 68. âyetindeki ilk مُودَا kelimesidir ki bu kelimenin sonunda elif vardır. Aynı âyetin sonundaki mezkûr kelime ise elif harfi yoktur. مُودَا kelimesinin geçtiği diğer yerler ise Furkan ve Ankebût sûrelerinin 38. âyetleridir.

77 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2377.

78 Ebû Muhammed Hammûs b. Muhammed el-Ķaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an vucûhi'l-kırâati's-seb'i ve 'ilelihâ ve hucejihâ*, thk. Muhyiddîn Ramadân (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1404/1984), 1/533. Benzer ifadeler için bk. Zeccâc, *Me'âni'l-Ķur'ân*, 2/348, 3/59; Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, 1/351.

79 Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Ķur'ân*, 1/384.

seslendirilmiş olacaktır ki böyle bir uygulama kabul görmemektedir.⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında يتزل kelimesini taḥfîf ile okuduğu hâlde neden En'âm sûresinin 37. âyetinde geçen aynı kelimeyi şeddeli okuduğuna dair kendisine yöneltilen soruya Ebû 'Amr'ın iki kelimenin arasındaki kurbiyeti/yakınlığı göstermesinin bu hususu pekiştirdiği söylenebilir.⁸¹ İbn Hâleveyh, ثمود kelimesinin "fe'ûl" kalıbında "الثَّمَد" kelimesinden olup "az su anlamında" olduğu ve bundan dolayı da bu kelimenin munşarif bir isim olduğunu belirtmektedir. Ayrıca o, kurrâ'nın bu isimler konusunda farklı hareket ettiklerini belirtmektedir. Bu kelimenin sonuna elif harfi ziyade edildiğindeki hâlini munşarif, kelime elifsiz olarak okunduğundaki durumunu ise ğayr-i munşarif olarak gerekçelendirmektedir. Yine İbn Hâleveyh, İsrâ sûresinin 59. âyetindeki الناقة ثمود terkinde bulunan ثمود kelimesinin akabinde gelen elif lâm (ال) takısından dolayı mezkûr kelimeye ziyade elif harfinin hâzfedildiğini belirtmektedir. Bu durumun İhlâs sûresindeki الصمد الله terkinde mevcut duruma benzerdiğini vurgulamaktadır.⁸²

İbnu'l-Cezerî, yukarıda zikredilen ثمودا kelimeleri üzerinde vakf yapılması hâlinde mezkûr kelimeleri munşarif okuyanların elif ile med yaptıklarını, tenvînsîz okuyanların ise her ne kadar rasmu'l-muşâfta elif olsa da elifsiz vakfettiklerini aktarmaktadır. Buna ilaveten İbnu'l-Cezerî, bu konuda herhangi bir ihtilaf olmadığını bildirmekle beraber Ebu'r-Rabî' ez-Zehrânî el-Basrî'nin⁸³ (ö. 234/848-49) mevzubahis kelimelerden elif ile yazılanları vakf hâllerinde elif ile okuduğunu belirtmektedir.⁸⁴

3.2. Ferşu'l-Ḥurûf'a Dair İhticâc Örnekleri

İbnu'l-Cezerî, uşûle dair kıraat ihtilaflarında olduğu gibi ferşu'l-ḥurûf'a dair kıraat ihtilaflarının sıhhat zeminini de zaman zaman ortaya koymaktadır. Bu başlık altında da iki örneğe yer verilecek ve bu hususta yine me'âni'l-Kur'ân, me'âni'l-kıraat/ḥucce'tu'l-kıraat, tefsîr ve kıraat literatürlerine müracaat edilecektir. Bu suretle İbnu'l-Cezerî'nin kıraat ihticâcı uygulamaları ve bu uygulamalarda selef ulemasının etkisinde olup olmadığı ortaya konulacaktır.

80 Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/20; İbn Zencele, *Ḥucce'tu'l-kırâât*, 345.

81 İbn Zencele, *Ḥucce'tu'l-kırâât*, 345.

82 İbn Hâleveyh, *el-Ḥucce*, 188-189.

83 Zehrânî, *Neşr*'in isnâd zincirinde Ḥafş'a nispetle yer almayan bir târiktir. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2378. (1. dip.)

84 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2377-2378.

3.2.1. Âl-i İmrân Sûresi 156. Âyet

Âl-i İmrân sûresi 156. âyetteki *قتلوا ما ماتوا وما قُتِلُوا* ibaresindeki *قتلوا* kelimesinde *kurrâ'* arasında ihtilaf bulunmamaktadır.⁸⁵ Fakat İbnu'l-Cezerî, buradaki taḥfîf vec-hini tevcih etmek için *قتلوا* kelimesini Âl-i İmrân sûresi 156. âyet dışındaki yer-lerde teşdîd ile okuyanları aktarmaktadır. Teşdîd vechinin de icra edildiği *قتلوا* kelimeleri, Âl-i İmrân sûresinin 168, 169 ve 195., En'âm sûresinin 140. ve Hac sûresinin 58. âyetlerinde geçmektedir.⁸⁶

İbnu'l-Cezerî, Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetindeki *قُتِلُوا* kelimesinin diğer *قتلوا* kelimelerinden farklı olarak taḥfîf ile okunmasını, *وما قُتِلُوا* ifadesinin öncesinde bulunan *ماتوا* fiiline uygun olması için ya da buradaki *قتل* ifadesinin Allah yo-lunda gerçekleşmemesine bağlamaktadır. Zira burada kastedilen seferin tica-ret amaçlı olduğuna değinmektedir. Yine o, İbn 'Âmir tarafından Allah yo-lunda olan *قتل*'in (şehadetin) teşdîd ile okunacağı bilgisini nakletmektedir.⁸⁷ Mezkûr âyetin tefsiri yapılırken *إذا ضربوا في الأرض* ibaresi için ticaret vb. sebepler için yapılan yolculuk anlamı verenler vardır ki bu da İbnu'l-Cezerî'nin taḥfîf vechi hakkındaki görüşünü desteklemektedir.⁸⁸

Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetindeki *قُتِلُوا* kelimesinde *kurrâ'* her ne kadar ittifak etse de İbnu'l-Cezerî, mezkûr kelimelerin geçtiği diğer yerlerdeki teş-dîd kıraatini de dikkate alarak Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetindeki yukarıda anlatıldığı üzere taḥfîf vechini tevcih etmektedir. Âl-i İmrân sûresinin 195. âyetinde geçen *قُتِلُوا* kelimesinde İbn 'Âmir ve Kisâ'i kıraatlerine isnatla icra edi-len okuyuşun tevcihi noktasında ise kelimenin sarf yapısı dikkate alınarak yorum yapılmakta ve söz konusu kelimedeki eylemin tekrar tekrar/defalarca gerçekleştiği anlamı verilmektedir.⁸⁹ Bu görüşten hareketle şehitlerin öldük-ten sonraki hâllerinin açıklandığı hadîs-i şerîfin varlığı bu tevcihi destekleyen bir argümandır. Hadîs-i şerîfin anlamı şu şekildedir: "Dünyadaki nimetlerin hepsi kendisinin olsa da şehit dışında cennete giren hiçbir kimse dünyaya tek-rar dönmek istemez. Çünkü şehit, gördüğü ikramdan dolayı tekrar dünyaya

85 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2247-2248; Dimyâtî, *İthâfu fudalâ'i'l-beşer*, 1/494; 'Abdulfetâh 'Ab-dulğani el-Kâdî, *el-Budûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-'aşri'l-mutevâtire min tarîkayî's-Sâtibiyye ve'd-Durra* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1981), 72.

86 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2246-2248.

87 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2248.

88 Ebû Muhammed el-Ḥuseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzîl (Tefsîru'l-Begavî)*, thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989), 2/123; Ebû Ḥayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-muḥîṭ*, 3/400; Ebu's-Senâ' Şihâbuddîn Maḥmûd b. 'Abdillâh b. Maḥmûd el-Ḥuseynî el-Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Beyrut: Dâru İḥyâit-Turâsî'l-'Arabî, ts.), 4/99-101; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, haz. Asım Cü-neyd Köksal vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/199.

89 İbn Zencele, *Ḥucce'tu'l- kırâât*, 188.

dönüp on kere daha şehit olmak ister.”⁹⁰ Görüldüğü üzere âyetteki teşdîd vechi, eylemin çokluğunu ifade etmekteydi ki bu eylem şehadet eyleminin defalarca gerçekleşmesini anlatmaktadır. Dolayısıyla şehitlerin durumunu anlatan hadisi şerîfin ilgili kıraat tevcihini teyit ettiği söylenebilir.

3.2.2. Nisâ Sûresi 34. Âyet

Nisâ sûresinin 34. âyetindeki حفظ الله terkipteki الله lafzında iki farklı kıraat ihtilafı söz konusudur. Bunlardan biri cumhûrun kıraati olan ref' vechi, bir diğeri ise Ebû Ca'fer kıraatine nispetle icra edilen naşb vechidir.⁹¹

Ebû Ca'fer kıraatindeki icraya göre ما, ism-i mevşûldür. İlgili âyetteki حفظ kelimesindeki merfû' zamir, ism-i mevşûle rücu etmektedir. İbnu'l-Cezerî'ye göre naşb kıraatinde âyetteki ilgili kesitin⁹² anlamı, iffet ve diğer güzel hasletler gibi Allah'ın hakkı olan hususlarda kadının güzel ve doğru hareket etmesini ihtiva etmektedir. Âyetin ilgili bölümünde mananın kapalı olması nedeniyle âyetin doğru anlaşılması için bir takdirde bulunulması gerekmektedir. Dolayısıyla burada fiğh uşûlünde kullanılan lafzın manaya delâlet yollarından biri olan iktidâ ile delâlet benzeri bir yöneme de başvurulmaktadır. Nitekim Allah'ın korunmaya muhtaç olmaması nedeniyle burada الله lafzına bir mudâf takdir edilmektedir.⁹³ Buna göre âyetin ilgili bölümündeki mana, بما حفظه الله takdirinde “*Taat konusunda Allah'ın dinini muhafaza eden kadınlar...*” şeklinde kendini göstermektedir.

Nisâ sûresinin 34. âyetindeki cumhurun kıraat icrasında الله kelimesi, daha önce de ifade edildiği üzere merfû' olarak okunmaktadır. Buna göre ise teşekkül eden mana, “*Kendilerine infak etme ve mehirlerini ödeme konusunda Allah'ın o kadınların haklarını koruması.*” şeklindedir.⁹⁴ İbn 'Âşûr ise âyetin anlamının “*Kadınların kocalarının haklarını, Allah'ın emrine uygun olarak korumaları...*” şeklinde olduğunu belirtmektedir.⁹⁵

90 Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buğârî, *Şahîhu'l-Buğârî* (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr, Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1423/2002), “el-Cihâd ve's-Seyr”, 24 (No. 2817). Benzer ifadeler için bk. Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Muslim el-Kuşeyrî, *Şahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Kahire: Dâru'l-İlâhî, 1412/1991), “İmârât”, 45.

91 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2264; 'Abdulfettâh el-Bâlûvî, *Zubdetu'l-'irfân fi vucuhi'l-Kur'ân*, thk. Atilla Akdemir (Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1442/2020), 1/207.

92 بما حفظه الله

93 İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2264.

94 Neḥḥâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/78.

95 Muhammed et-Tâhîr İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 5/41.

Sonuç

İlk dönem me'âni'l-Kur'ân ve me'âni'l-kıraat eserlerinde Kur'ân kelimeleri birçok yönden ele alınmıştır. Bunlardan biri de kıraat ihticâcıdır. Bu çalışmada, zikredilen iki literatürün önde gelen eserlerinde yapılan kıraat ihticâcının; İbnu'l-Cezerî'nin *Neşru'l-kırââti'l-'aşr* adlı eserinde yapılan ihticâc uygulamalarına etkileri ele alınmıştır. İlgili literatürlere ve kıraat literatüründe kıraat ihticâcının Arap dili, rasmu'l-muşhaf, tefsir vb. öğelerle yapıldığı görülmüş, aynı şekilde söz konusu eserde İbnu'l-Cezerî'nin de kıraat ihtilaflarını benzer unsurlarla tevcih ettiği tespit edilmiştir.

Çalışmada usûl ve ferşu'l-hurûftan ikişer örnek ele alınmış, bu örnekler Ebû 'Ubeyde'nin *Mecâzu'l-Kur'ân*, Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*, Aḥfeş el-Evsaṭ'ın *Me'âni'l-Kur'ân*, Zeccâc'ın *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*, Neḥḥâs'ın *Me'âni'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Ezherî'nin *Kitâbu Me'âni'l-kırâât* ve İbn Hâleveyh el-He-medânî'nin *el-Hucce fi'l-kırââti's-seb'* adlı eserleriyle mukayese edilmiştir. Ne var ki mezkûr eserlerde ilgili örneklerin kıraat tevcihine nadiren yer verildiği görülmüştür. Öyle ki mevzubahis eserlerde ilgili örnekler, Ebû 'Ubeyde et-Teymî ve Ezherî hiç yer vermezken Aḥfeş el-Evsaṭ, Neḥḥâs ve İbn Hâleveyh'in birer örnekte, Zeccâc ve Ferrâ'nın ise ikişer örnekte kıraat ihticâcı yaptıkları müşahede edilmiştir. Bir müellifin ilgili örneklerden birine değinirken başka bir müellifin değinmemesi kanaatimizce müellifler açısından "ehem-mühim" anlayışından kaynaklanmış olmalıdır. Kaldı ki İbn Hâleveyh'in ilgili örneklerden sadece birine değinmesi ise onun mevzubahis eserinin sadece kıraat-ı seb'a'yı içermesinden kaynaklanmaktadır. Zikredilen müelliflerin yaptıkları bu ihticâc işleminin İbnu'l-Cezerî'nin yaptığı ihticâc uygulamasıyla benzerlik arz ettiği görülmüştür. Bunun dışında çalışmanın örneklerinin ele alındığı çalışmalardan müracaat edilen tefsir eserlerindeki görüşlerin de *Neşr*'deki tevcih ile yakınlık gösterdiği saptanmıştır. Ayrıca herhangi bir kıraat ihtilafı bulunmamasına rağmen Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetinde İbnu'l-Cezerî'nin kıraat tevcihi yaptığı görülmüş, aksine çalışmada mukayese edilen eserlerde ise Âl-i İmrân sûresinin 156. âyetindeki ilgili kelime olan *قتلوا* kelimesine dair tevcihe rastlanmamıştır. Bununla birlikte İbnu'l-Cezerî'nin *Neşru'l-kırââti'l-'aşr* adlı eserinin tevcih kitabı olmaması sebebiyle yaptığı ihticâcların ihtiyaç odaklı olarak ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- 'Abdulmun'im, Maḥmūd 'Abdurrahmân. *Mu'cemu'l-muştalahât ve'l-elfâzi'l-fikhiyye*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts.
- Aḥfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî'î el-Belhî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Maḥmūd Qarâ'a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1411/1990.
- Aḥmed, Bedruddîn 'Abdulkerîm. "'İlmu'l-ihticâc li'l-kırâât min 'aşri't-tenzîl ilâ 'aşri't-tedvîn". *Câmi'atu Ummi'l-Kurâ*. Erişim 18 Ekim 2023. https://drive.uqu.edu.sa/_/baahmed/files/7.pdf
- Âlûsî, Ebu's-Senâ' Şihâbuddîn Maḥmūd b. 'Abdillâh b. Maḥmūd el-Ḥuseynî. *Rûḥu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- Aydın, İsmail. "Me'âni'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 6 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meanil-kuran>
- Bâlûvî, 'Abdulfettâh. *Zubdetu'l-'irfân fi vucuhî'l-Kur'ân*. thk. Atilla Akdemir. 2 Cilt. Dubai: Câizetu Dubey ed-Devliyye li'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 1442/2020.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Ḥuseyn b. Mes'ûd. *Me'âlimu't-Tenzîl (Tefsîru'l-Beğavî)*. thk. Muhammed 'Abdullâh en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989.
- Buḥârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl. *Şaḥîhu'l-Buḥârî*. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr, Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1423/2002.
- Bulut, Ali. "Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Me'ânî'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Dallarda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)". *On-dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (2001), 391-408.
- Curcânî, 'Alî b. Muhammed eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1985.
- Dağ, Mehmet. *İhticac Bağlamında- Geleneksel Kıraat Algisına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'd b. 'Uşmân el-Endelusî. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââtî's-seb'î'l-meşhûra*. thk. 'Abdulmuheymin 'Abdusselâm et-Ṭahhân vd. 4 Cilt. Şarika: Câmi'atu's-Şârika, 1428/2007.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd b. 'Uşmân el-Endelusî. *Mufradatu Ya'kûb*. thk. Hâtim Şâlih ed-Dâmin. Demmâm: Dâru İbnu'l-Cevzî, 1429.
- Dehîm, Mehdî. "en-Neşr Bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin Kıraatleri Delillendirme ve Değerlendirme Metodu". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*. Genel koordinatör: Huriye Martı. 475-488. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Dimyâtî, Aḥmed b. Muhammed el-Bennâ'. *İthâfu fudalâ'î'l-beşer bi'l-kırââtî'l-erbe'ate 'aşer*. thk. Muhammed Şa'bân İsmâ'îl. 2 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1987.
- Dûserî, İbrâhîm b. Sa'îd. *Mu'cemu'l-muştalahât fi 'ilmeyi't-tecvîd ve'l-kırâât*. Riyad: Câmi'atu'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmî, 1425/2004.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Muşennâ et-Teymî. *Mecâzu'l-Kur'ân*. nşr. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1401/1981.
- Ebû Ḥayyân el-Endelusî, Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf b. Ḥayyân. *el-Baḥru'l-muḥîṭ fi't-tefsîr*. nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431-1432/2010.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muhammed b. Aḥmed. *Kitâbu Me'âni'l-kırâât*. thk. 'İd Muştafâ Dervîş vd. 3 Cilt. b.y.: Dâru'l-Me'ârif, 1412/1991.
- Fadlî, 'Abdulhâdî. *el-Kırâatu'l-Kur'âniyye: Târîḥun ve ta'rîfun*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1405/1985.

- Ferrâ', Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. 'Abdillâh el-'Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 3. Basım, 1403/1983.
- Hemedânî, Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Aḥmed b. Hâleveyh. *el-Hucce fi'l-kırâati's-seb'*. thk. 'Abdulâl Sâlim Mukerram. 5-59 (Mukaddime). Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1399/1979.
- İbn 'Aşûr, Muhammed eṭ-Ṭâhir. *Tefsîru't-Tahrîr ve tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Ğalbûn, Ebu'l-Ḥasen Ṭâhir b. 'Abdilmun'im b. 'Ubeydillâh el-Ḥalebî el-Mısrî. *et-Tezkira fi'l-kırâati's-semân*. thk. Eymen Ruşdî Suveyd. 2 Cilt. Cidde: el-Cemâatu'l-Ḥayriyye li-tahfîzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1412/1991
- İbn Hâleveyh, Ebû 'Abdillâh el-Huseyn b. Aḥmed b. Hâleveyh el-Hemedânî. *el-Hucce fi'l-kırâati's-seb'*. thk. 'Abdulâl Sâlim Mukerram. Beyrut: Dâru's-Şurûk, 3. Basım. 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, ts.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekr Aḥmed b. Mûsâ b. el-'Abbâs et-Temîmî. *es-Seb'a fi'l-kırâât*. thk. Şevkî Dayf Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1972.
- İbn Sivâr, Ebû Ṭâhir Aḥmed b. 'Alî b. 'Ubeydillâh b. 'Umer. *el-Mustenûr fi'l-kırâati'l-'aşer*. thk. 'Ammâr Emîn Dudû. 2 Cilt. Dubai: Dâru'l-Buḥûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 1426/2005.
- İbn Zencele, Ebû Zur'a 'Abdurrahmân b. Muhammed. *Hucceu'l-kırâât*. thk. Sa'id el-Efgânî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 4. Basım, 1404/1984.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Ḥayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf. *Takrîbu'n-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. 'Âdil İbrâhîm Muhammed Rufâ'î. Medine: Mucemme'u'l-Melik Fehd li Ṭibâ'ati'l-Muşâfi's-Şerîf, 1433/2011-2012.
- İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Ḥayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. 'Alî b. Yûsuf. *Neşru'l kırâati'l-'aşr*. thk. Eymen Ruşdî Suveyd. 5 Cilt. İstanbul: Dâru'l-Ğavşânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Beyrut: Dâru'l-Ğavşânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1398/1978.
- Ķabâkıbî, Şemsuddîn Muhammed b. Ḥalîl. *İdâḥu'r-rumûz ve miftâhu'l-kunûz fi'l-kırâati'l-erbe'a 'aşera*. thk. Aḥmed Ḥâlid Şukrî. Amman: Dâru 'Ammâr, 1424/2003.
- Kâdî, 'Abdulfettâh 'Abdulĝanî. *el-Budûru'z-zâhira fi'l-kırâati'l-'aşri'l-mutevâtire min tarîkayi's-Şâṭibiyye ve'd-Durra*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1981.
- Ķalânîsî, Ebu'l-'İzz Muhammed b. Ḥuseyn b. Bundâr el-Vâsiṭî. *Kitabu'l-Kifâyeti'l-kubrâ fi'l-kırâati'l-'aşr*. thk. Cemâluddîn Muhammed Şeraf. Tanta: Dâru's-Şaḥâbe li't-Turâs, 2006/1427.
- Kılıç, Mehmet. *Molla Ali el-Kârî'nin "Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı*. Ankara: İlahiyât, 2023.
- Koyuncu, Recep. "Kıraatlerin İhticâcı Bağlamında Dilbilimsel Tefsirler: Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı Özelinde Bir Tahlil". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/48 (Aralık 2019), 331-358.
- Kudat, Aydın. *Kıraatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

- Ḳurtubî, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi’ li-aḥkâmîl-Kur’ân*. ‘Abdullâh b. ‘Abdilmuḥsin et-Turkî vd. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1427/2006.
- Mehdevî, Ebu’l-‘Abbâs Aḥmed b. ‘Ammâr. *Şerḥu’l-Hidâye*. thk. Ḥâzim Sa’îd Ḥaydar. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu’r-Ruşd, 1416/1995. (Medhal)
- Mekkî b. Ebî Ṭâlib, Ebû Muḥammed Ḥammûş b. Muḥammed el-Ḳaysî. *el-Keşf ‘an vucûhi’l-ḳirâati’s-seb’i ve ‘ilelihâ ve ḥucecihâ*. thk. Muḥyiddîn Ramadân. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 3. Basım, 1404/1984.
- Muslim, Ebu’l-Ḥuseyn Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî. *Şaḥîḥu Muslim*. thk. Muḥammed Fuâd Abdalbâkî 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Ḥadîs, 1412/1991.
- Nehḥâs, Ebû Ca’fer Aḥmed b. Muḥammed b. İsmâ’îl el-Murâdî el-Mısrî. *Me’âni’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*. thk. Muḥammed ‘Alî eş-Şâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmi’atu Ummi’l-Ḳura (Turâşu’l-İslâmî), 1408-1410/1988-1989.
- Nuveyrî, Ebu’l-Ḳâsim Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed ‘Alî. *Şerḥu Ṭayyibeti’n-Neşr fi’l-ḳirâati’l-aşr*. thk. Mecdî Muḥammed Sa’d Baslûm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424/2003.
- Pilgir, Muhammed. “Ebû ‘Ubeyde’nin Mecâzü’l-Kur’ân’ında Kıraat Olgusu ve Söz Konusu Eserde İstifade Edilen Kıraat İhtilaflarının Tefsire Etkileri”. *ArtukluAkademi* 10/1 (Haziran 2023), 79-94. <https://doi.org/10.34247/artukluakademi.1257892>
- Sawas, Abdullah. *İhticac ve Tercihin Kıraat İlmindeki Yeri ve İslami İlimlerle İlişkisi*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Saylan, Nesrişah. “Tabersî’nin Kıraatlerin Hücetinde Kullandığı Delillerin İncelenmesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/2 (Aralık 2019), 977-991. <https://doi.org/10.18505/cuid.620337>
- Sibtu’l-Ḥayyât, Ebû Muḥammed ‘Abdullâh b. ‘Alî b. Aḥmed. *Kitâbu’l-Mubḥic fi’l-ḳirâati’s-semân ve ḳirâati’l-A’mes vebni Muḥaysin ve’ḥtiyârî Ḥalef ve’l-Yezîdî*. thk. Ḥâlid Ḥasen Ebu’l-Cûd. 2 Cilt. Kahire: Dâru ‘İbâdî’r-Rahmân, Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 1433/2012.
- Şinkîṭî, ‘Abdurrahîm b. ‘Abdillâh b. ‘Umer. “Mevâridü tevcihi’l-ḳirâati’l-Ḳur’âniyye”. *Mecelletu’l-Câmi’ati’l-İslâmiyye* 152 (1436/2015), 103-137.
- Ṭâşköprizâde, Aḥmed b. Muştafâ. *Miftâḥu’s-sa’âde ve mişbâhu’s-siyâde fi mevdu’âti’l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1405/1985.
- Tüccar, Zülfikar. “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferra-yahya-b-ziyad>
- ‘Ukberî, Ebu’l-Bekâ’ Muḥibbuddîn ‘Abdullâh b. el-Ḥuseyn b. ‘Abdillâh. *İ’râbu’l-ḳirâati’ş-şevâzz*. thk. Muḥammed es-Seyyid Aḥmed ‘Azzûz. 2 Cilt. Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1417/1996.
- Uslu, Faruk. *Kıraatlerde Huccet Kavramı ve Bazı Huccet Kitaplarıyla İlgili Değerlendirmeler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. haz. Asım Cüneyd Köksal vd. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yıldız, Cafer. *İbn Hâleveyh’in el-Hücce fi’l-Kırâati’s-Seb’a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hücet Olgusu*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhû*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1408/1988.
- Zemaşşerî, Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Umer b. Muḥammed. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki ḡavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd – 'Alî Muḥammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-'Ubeykân, 1418/1998.

Hicri II-IV. Asır Kıraât İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraât İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: *Neşru'l-Kıraâti'l-'Aşr* Özelinde Bir İnceleme

Mehmet Kılıç

İstanbul Medeniyet
Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı

mehmet.kilic@medeni-
yet.edu.tr

<https://orcid.org/0009-0005-4909-0662>

Muhammed Pilgir

Medine, Suudi Arabistan

muhammedpilgir@istan-
bul.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0644-1942>

Araştırma Notu Bilgi Formu

Yazar(lar)ın Katkıları

Makaleye Mehmet Kılıç %50, Muhammed Pilgir %50 katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, kâr amacı gütmeyen veya özel sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

"Hicri II-IV. Asır Kıraât İhticâcı Uygulamalarının Sonraki Dönem Kıraât İhticâcı Uygulamalarına Etkileri: *Neşru'l-Kıraâti'l-'Aşr* Özelinde Bir İnceleme" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'* nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazara aittir.